UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Architectuur- en bouwhistorisch onderzoek ten behoeve van monumentenzorg

van Tussenbroek, G.

Publication date
2006
Document Version
Final published version
Published in
Bulletin (KNOB)

Link to publication

Citation for published version (APA):
van Tussenbroek, G. (2006). Architectuur- en bouwhistorisch onderzoek ten behoeve van monumentenzorg. *Bulletin (KNOB)*, *105*(6), 229-234.

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:16 10月 2026

Architectuur- en bouwhistorisch onderzoek ten behoeve van monumentenzorg

Gabri van Tussenbroek[1]

Op de vraag of Monumentenzorg misschien wordt opgeheven, laat J.J. Voskuil Ruud Meischke[2] in deel 6 van *Het Bureau* zeggen: "Opheffen misschien niet, maar de ideeën die ze daar tegenwoordig over hebben. Onderzoek doen ze niet meer. Vroeger dachten ze tenminste nog dat je een huis kon terugrestaureren. Dat was natuurlijk onzin, maar je moest er tenminste onderzoek voor doen. Tegenwoordig hoeft dat niet meer. Als er een scheur in een muur zit, dan zet je er een andere muur in. En de filosofie is dat het monument dan bewaard is. Met als resultaat dat er langzamerhand geen monument meer over is".

Inmiddels zijn we twintig jaar verder en is het aantal beschermde monumenten in Nederland groter dan ooit tevoren. Ook bouwhistorisch onderzoek lijkt in de afgelopen twintig jaar een opmars en ontwikkeling te hebben doorgemaakt. Oppervlakkig gezien is er weinig aan de hand en gaat het goed met de monumentenzorg en het onderzoek. Zwartkijkerij is daarom nergens voor nodig.

Maar objectief beschouwd kan men zich afvragen of het onderzoek binnen de monumentenzorg er werkelijk zo goed voorstaat. Er zijn nogal wat argumenten dat dat allerminst het geval is. De traditionele architectuurhistorische benadering levert een beperkte inbreng bij de oplossing van praktische problemen bij restauraties. En goed bouwhistorisch onderzoek vooraf is helemaal niet zo vanzelfsprekend als soms wel wordt gedacht. Hoewel de Nederlandse bouwhistorie (voor alle duidelijkheid: het gaat hier om wat in Duitsland *Bauforschung* en in Engeland *Building archaeology* wordt genoemd)[3] met een methodische inhaalslag bezig is – veelal geïnitieerd vanuit particulier initiatief[4] – en dit soort onderzoek met wisselende kwaliteit steeds vaker voorafgaand aan restauraties wordt ingezet, loopt Nederland achter bij het buitenland.[5] Daarbij is de rol van de architectuur- en bouwhistorie aan de technische universiteiten – waar studenten de indruk krijgen dat de Nederlandse architectuurgeschiedenis pas bij Berlage begint – gering. Toegepast monumentenonderzoek vindt in Nederland vooral plaats vanuit de (rijks- en gemeentelijke) monumentenzorg en particulier initiatief. De academische interesse in de geschiedenis van materialen en constructies is gering.[6] Bouwhistorisch onderzoek heeft nauwelijks een plaats binnen de muren van de Nederlandse universiteiten, ongeacht of dit bij de technische - of de geesteswetenschappen is.[7]

Al met al is deze geringe maatschappelijke inbedding een kwetsbare positie, afhankelijk van economische voorspoed en individuele inzet, terwijl de bouwhistorische onderzoeksmethode in feite niets anders is dan bovengrondse archeologie; een methode die het architectuurhistorisch onderzoek een nieuwe impuls kan geven en waarmee bestaande inzichten op belangrijke punten kunnen worden bijgesteld of herijkt.[8]

Afb. 1. Enkele eenvoudige hulpmiddelen vormen de basisuitrusting voor toegepast gebouwonderzoek (foto auteur).

Bouwhistorisch onderzoek

Op de KNOB-studiedag van 9 juni jongstleden in Zeist was herhaaldelijk te horen dat de bouwhistoricus zich heeft geëmancipeerd en dat hij in steeds meer gevallen een rol in het bouwproces speelt. Niet alleen het feit dat er steeds meer Nederlandse steden zijn die naast een stadsarcheoloog ook een stadsbouwhistoricus in dienst hebben[9], maar ook talrijke publicaties illustreren deze ontwikkeling.[10]

Helaas gebiedt de eerlijkheid ook te zeggen dat het binnen de bouwhistorie op een aantal punten mis gaat. Het veelal beperkte objectgerichte onderzoek en het monografische karakter daarvan; het eenzijdig gefixeerd zijn op de (late)

Middeleeuwen; het niet kunnen onderscheiden van hoofd- en bijzaken; de niet-theoretische en niet-interdisciplinaire aanpak van onderzoeksvragen en een soms hemeltergend onbegrijpelijk jargon vormen allemaal elementen die ervoor zorgen dat de bouwhistorische wereld van buitenaf als een klein, sektarisch clubje van ingewijden wordt gezien. Een onderzoeksprogramma ontbreekt geheel, evenals voldoende wetenschappelijke ondersteuning.[11]

Dit lijkt misschien harde kritiek van iemand die de bouwhistorie actief een warm hart toedraagt en er zijn brood mee verdient, maar er is nog een lange weg af te leggen voordat bouwhistorisch onderzoek in Nederland algemeen geaccepteerd (en begrepen) zal zijn binnen het veld van architectuurhistorisch onderzoek en monumentenzorg.[12] Dat is vooralsnog verklaarbaar, maar niet terecht.

Een van de belangrijkste oorzaken van de gebrekkige wetenschappelijke basis van het vak bouwhistorie, is dat bouwhistorische onderzoekstechnieken geen deel uitmaken van architectuurhistorische opleidingen. Zolang de traditionele architectuurhistoricus zich niet bewust is van het belang van een materiële en constructieve benadering van een gebouw, zal de kloof tussen theorie en praktijk blijven bestaan, met als grootste verliezer de monumenten.[13] Door het ongedocumenteerd verloren gaan van ons specifieke bronnenmateriaal, namelijk dat in het gebouw zelf, trekken we uiteindelijk allemaal aan het kortste eind.

Opmeten en documenteren hebben binnen de traditionele opleidingen nauwelijks een plaats. Op technische opleidingen wordt misschien kort uitgelegd hoe men met een distometer (apparaat waarmee men door middel van een laserstraal afstanden kan meten) grofweg een gebouw kan inmeten, en vervolgens krijgt de student wekenlang les in het omgaan met allerlei gecomputeriseerde tekenprogramma's. Tijdens de studie architectuurgeschiedenis wordt hooguit als eis gesteld eens een schetsje te maken van een plattegrond of een gevel. Gedetailleerd opmeten en documenteren is er niet bij, terwijl ook het lezen van tekeningen vaak problemen oplevert. Liever brengt men een bezoek aan een archief.

Hoewel het gedetailleerd opmeten van een gebouw in feite niets anders is dan een les in *goed kijken* en interpreteren (dit geldt ook voor de zéér ervaren onderzoeker),[14] van groot belang voor architect én architectuurhistoricus, ontbreekt in Nederland op een enkele uitzondering na een opleiding hiertoe. Een vreemde zaak, wanneer we bedenken hoe er al sinds het midden van de negentiende eeuw een traditie bestaat in het opmeten van gebouwen en dit ook onderdeel van de opleidingen uitmaakte. In het buitenland waren de grondleggers van de Monumentenzorg (Schinkel, Ruskin, Mérimee, Dehio etc.) zeer vaardige waarnemers en deels ook tekenaars, terwijl in Nederland Victor de Stuers, Pierre Cuypers en vooral Adolph Mulder hebben laten zien hoe groot het belang van onderzoek, opmeting en documentatie was. En zij waren niet de enigen. Via een groot aantal twintigste-eeuwse tekenaars en documentalisten is er een lijn te trekken naar enkele nog steeds actief zijnde bouwhistorici die daadwerkelijk documenteren en opmeten.

Toch is het opmeten en documenteren van oude gebouwen ten behoeve van monumentenzorg allerminst vanzelfsprekend, zelfs binnen een zichzelf als kenniscentrum presenterende instelling als de RDMZ (RACM). In de laatste jaren is het onderzoek en documenteren bij de RDMZ zelfs afgebouwd. Onderzoekers als Herman Janse, Dik Berends, Jan Jehee en Ab Warffemius; de eerste overleden, de drie anderen met pensioen of VUT, zijn niet opgevolgd. Daarmee zijn we terug bij het citaat aan het begin van dit artikel.

Architectuurhistorische opleidingen

De kwaliteit van onderzoek en monumentenzorg staat of valt met de daartoe bestaande opleidingen. Afgezien van een enkel uitzonderlijk talent, is een gedegen opleiding voor de meesten de enige mogelijkheid om kwaliteit van de monumentenzorg te waarborgen. Deze zal verbeteren wanneer de bestaande opleidingen een meer interdisciplinair gericht karakter krijgen, zoals dat in het buitenland reeds veel langer het geval is.[15]

Niet dat het in het buitenland altijd beter is. Maar het feit dat de post-HBO opleiding Bouwhistorie en Restauratie in Utrecht – waarvoor geïnteresseerden uit eigen zak vele duizenden euro's neertellen – en ook de internationaal in hoog aanzien staande post-doctorale opleiding Monumentenzorg aan het Raymond Le Maire-centrum te Leuven op grote belangstelling mogen rekenen, doet al enigszins vermoeden, dat er een behoefte bestaat, die door de reguliere Nederlandse architectuurhistorische opleidingen en de sinds enige jaren in de mode zijnde masteropleidingen 'erfgoedstudies' momenteel niet wordt gedekt.[16]

Waarom niet? Omdat monumentenzorg, restauratie en bouwhistorie vakdisciplines zijn, die niet binnen de kaders van een architectuurhistorische opleiding kunnen worden onderwezen? Omdat de doelen van de architectuurhistorie andere zijn dan die van de bouwhistorie? Natuurlijk heeft een opleiding van vier jaren zijn beperkingen. Niet elk facet van de praktijk kan worden geleerd. Het belangrijkste streven van een architectuurhistorische opleiding is een student een goed architectuurhistorisch kader mee te geven en hem op te leiden om zelfstandig, kritisch onderzoek te verrichten en dat moet ook zeker zo blijven. Maar we moeten niet overdrijven. De slechte afstemming van opleiding en praktijk heeft voor een belangrijk deel te maken met de Nederlandse architectuurhistorische traditie, die behalve het uitzetten van nieuwe onderzoeksthema's en -zwaartepunten, weinig doet aan de methodologische vernieuwing van het vak. De aandacht gaat nog steeds uit naar bekende architecten, grote kunstenaars en alomvattende thema's. Daarmee is in theoretisch opzicht in het laatste decennium grote vooruitgang geboekt en er zijn nieuwe themagebieden ontgonnen. Het gebouw als bron lijkt echter slechts bijzaak te zijn. Veel minder aandacht is er voor het ontwikkelen of zelfs toepassen van nieuwe onderzoekstechnieken voor het onderzoek naar gebouwen zelf. Voor architectuurhistorisch onderzoek uitermate nuttige technieken als het opmeten van gebouwen, het onderzoeken, in kaart

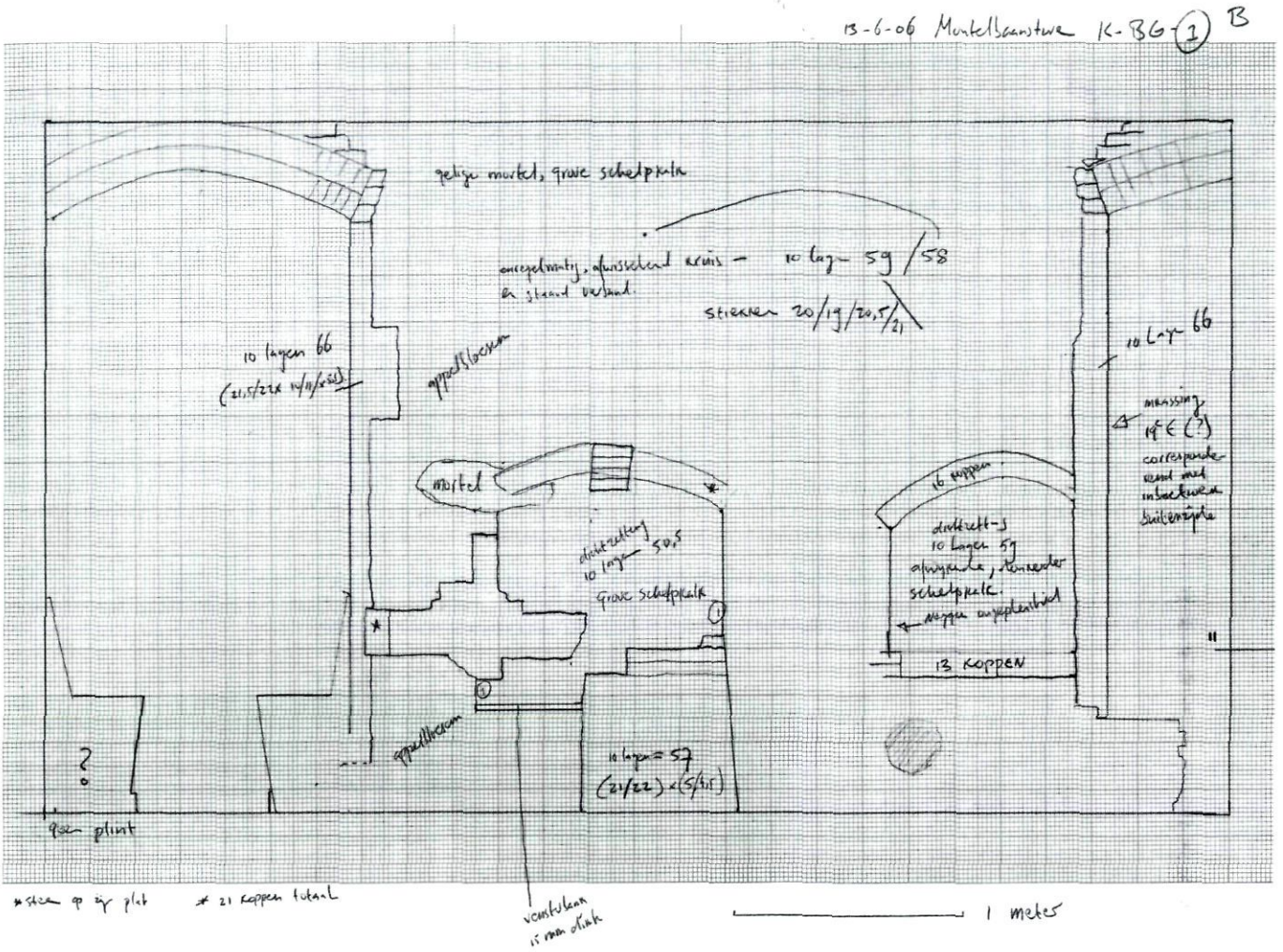

Afb. 2. In sommige gevallen is het noodzakelijk een opmetingstekening te maken, om uitspraken te doen over de verschijningsvorm van de architectuur in het verleden. Veldwerkschets van de binnenzijde van de Montelbaanstoren te Amsterdam (tekening auteur/ BMA).

brengen en documenteren van materialen en constructies en het verrichten van dendrochronologisch onderzoek[17] worden in de Nederlandse academische praktijk vrijwel niet toegepast.[18] Studenten komen nauwelijks met deze technieken in aanraking en zullen dus later in hun beroepspraktijk meestal niet op het idee komen daar verandering in te brengen, omdat ze er hooguit ooit eens een gastcollege over hebben bijgewoond. 'Maar wij zijn in andere vraagstellingen geïnteresseerd', zou men hier tegenin kunnen brengen; 'Onze onderzoeksgebieden liggen op een ander terrein,' of 'in niet alle gevallen zijn deze technieken zinvol.'

Omgekeerd geldt binnen de dagelijkse praktijk van de monumentenzorg een andere visie. Daar is concrete informatie over gebouwen nodig. Wat is de waarde van papieren kennis, als er vragen beantwoord moeten worden met betrekking tot de ouderdom en waarde van monumenten of onderdelen daarvan? Een onderzoek naar de ideeën van een bepaalde architect kan informatie opleveren over de plaats van een gebouw binnen het oeuvre van een architect, maar dat is niet doorslaggevend bij de beoordeling van bouwplannen of het opstellen van een restauratieplan.

Ondanks de vele miljoenen die beschikbaar worden gesteld, zijn Nederlandse monumenten aan sterke erosie onderhevig, waarmee het gebouw als bron langzaam maar zeker verdwijnt. Op de bouw worden de beslissingen genomen over de omgang met dit historische bronnenmateriaal en niet in het archief of de bibliotheek. Monumentenadviseurs, planbeoordelaars en beleidsmakers hebben behoefte aan instrumenten en aan concrete informatie. En het is de taak van de architectuur- of bouwhistoricus die in de monumentenzorg actief is deze informatie te leveren.

Bouwhistorie in dienst van architectuurhistorie?

Daarmee komen we bij de vraag wie nu uiteindelijk verantwoordelijk is voor de ontwikkeling en het gebruik van metho-

dologie ten behoeve van onderzoek naar monumenten. Dit kan moeilijk van gemeentelijke monumentenorganisaties, instellingen of particuliere bureaus worden verlangd. Veel eerder zou een vernieuwende benadering van de universiteiten verwacht kunnen worden.
De praktijk ziet er echter anders uit. Het peuteren aan historische gebouwen lijkt al tientallen jaren te zijn voorbehouden aan enkele bouwhistorici en vakidioten in dienst of in opdracht van monumentenzorg. Dat deze onderzoekstechniek ook voor de architectuurhistorie een belangrijke meerwaarde oplevert, is vanuit de academische hoek tot nog toe veel te weinig onderkend. Het is de exploitatie en incorporatie van een nieuwe bron, het gebouw als document zelf dat de meerwaarde bij architectuurhistorisch onderzoek kan opleveren.

De verhouding in cijfers

Het is hier niet de plaats om aan te tonen dat de bouwhistorie in het buitenland al tientallen jaren een plaats aan de universiteiten heeft.[19] We hebben het hier over de Nederlandse situatie. Nemen we een dwarsdoorsnede van de afgelopen tien jaar *Bulletin KNOB*, en kijken we in hoeverre de bouwhistorie een weg heeft gevonden in het meest toonaangevende Nederlandse wetenschappelijke tijdschrift op het gebied van monumentenzorg en onderzoek: na het eerste themanummer bouwhistorie (1995-5) is er in de afgelopen tien jaar een aanzienlijk aantal bouwhistorische artikelen verschenen. Een inventarisatie wijst echter uit, dat van de 123 verschenen artikelen, 90 een architectuurhistorisch karakter hadden en slechts 23 een bouwhistorisch karakter. Tien waren een combinatie daarvan. Het gehanteerde criterium was, dat voor een bouwhistorisch artikel in ieder geval een deel van een gebouw moest zijn opgemeten of gedocumenteerd, of dat er structureel aandacht voor materiaalgebruik moest zijn.[20] Voor architectuurhistorische artikelen gold dat er sprake was van typologisch, stedenbouwkundig, bouworganisatorisch of ander onderzoek.
Bij deze cijfers valt verder op, dat van de 23 bouwhistorische bijdragen, elf zijn voortgekomen vanuit particuliere onderzoeksbureaus en elf vanuit rijks- of gemeentelijke monumentenzorg-organisaties. Slechts één auteur is als bijzonder hoogleraar verbonden aan een universiteit.
Van de 90 architectuurhistorische bijdragen zijn daarentegen veruit de meeste binnen de muren van de academie ontstaan, hetzij door docenten en hoogleraren, of door onderzoekers die binnen een academisch programma aan hun proefschrift werkten of een doctoraalscriptie bewerkten (57). Het aandeel vanuit monumentenzorg (RDMZ/ gemeenten) is relatief gering (19), evenals dat van particuliere bureaus (6) en overigen (8).
Aan de hand van bovenstaande cijfers kan natuurlijk niet worden geconcludeerd, dat bouwhistorisch onderzoek helemaal geen plaats heeft binnen onze officiële onderzoeksinstellingen. Het interieuronderzoek aan de universiteit van Leiden en de activiteiten van de SRAL in Maastricht zijn daarvan bekende voorbeelden, al kan hier ook de vraag worden gesteld in hoeverre het Leidse interieuronderzoek echt bouwhistorisch onderzoek is of archiefwerk en of de SRAL niet vooral bezig is met instandhoudingstechniek. In de Nederlandse onderzoekspraktijk vormt bouwhistorisch onderzoek wel degelijk een minderheid. Dat zou kunnen betekenen dat het slechts in een fractie van het aantal onderzoeken naar oude gebouwen zinvol zou zijn om bouwhistorisch onderzoek te verrichten en dat de traditionele methodes effectiever zijn en meer nieuwe gegevens boven water brengen. Maar waarom is er dan zo'n enorm verschil met het buitenland te constateren? En waarom wordt het in de praktijk van de monumentenzorg door planbeoordelaars en critici zo zinvol gevonden wanneer er bouwhistorisch onderzoek wordt verricht?[21]
In de geïnventariseerde jaargangen is slechts één nummer te vinden, dat specifieke aandacht besteedt aan de mogelijkheden van natuurwetenschappelijk onderzoek ten behoeve van de architectuurgeschiedenis.[22] Dit is voor de Nederlandse architectuur- en bouwhistorie een wel erg magere oogst.[23]

Afb. 3. Voor het totaalbeeld noodzakelijke samenwerking tussen bouw- en architectuurhistorie, leert dat de kennis van de historische bebouwing sterk toeneemt (tekening Dik de Roon/ BMA).

Wie het gebouw bij zijn onderzoek buiten beschouwing laat, kan hierdoor de grootste fouten begaan. Het meest navrant kwam dit tot uitdrukking in de tenenkrommende discussie over de plaats van de zaal van de Heren XVII in het Oost-

Indisch Huis te Amsterdam. De ongetwijfeld goedbedoelde vraag naar de oorspronkelijke plaats van Mattie en Van Soestbergen (*Bulletin* 2001-3) leidde tot de conclusie dat de 'zaal achter beneden' op de verkeerde plaats was gereconstrueerd en dat de eigenlijke zaal op de verdieping voor was gesitueerd. "In zijn algemeenheid verdient het aanbeveling het onderzoek voorafgaand de reconstructie van belangrijke cultuurhistorische gebouwen serieus en grondig aan te pakken," besluiten de auteurs.
'Alles goed en wel,' zeiden Meischke en Zantkuijl in hun repliek (*Bulletin* 2001-6), waar gelukkig een plattegrond en een doorsnede werden getoond – maar zij verwezen naar hun artikel over dezelfde kwestie in het *Bulletin* van 1958, waarin zij onder andere met het argument dat de hoogte van de zaal later was gewijzigd, wel degelijk tot de conclusie waren gekomen dat de omstreden zaal aan de achterzijde van het hoofdgebouw op de begane grond was gelegen. Die conclusie onderschreven beiden 43 jaar later nog steeds.
Mattie reageerde aansluitend en er dreigde een patstelling te ontstaan over de interpretatie van twee prenten uit 1663 en 1771, met betrekking tot de situatie in het gebouw zoals die veel eerder moet zijn geweest. Gelukkig werd het verlossende woord snel uitgesproken door Jan Jehee. Jehee liet – gebaseerd op bouwhistorische waarnemingen aan het gebouw – de muren en balken spreken en situeerde de zaal op nog een andere plaats, namelijk op de begane grond aan de voorzijde. De argumenten waren overtuigend, geen van de betrokkenen heeft daarna nog behoefte gehad te reageren.

Besluit

Met het bovenstaande is vanzelfsprekend niet gezegd dat in de bouwhistorie alle antwoorden schuilen en ik wil allerminst het belang van architectuurhistorisch onderzoek bagatelliseren. Een polarisatie binnen het vakgebied, zoals de vraag of architectuurhistorici niet te veel in een ivoren toren zitten, of dat bouwhistorici alleen maar in bouwsporen geïnteresseerd zijn, is volstrekt onzinnig en contraproductief. Zowel de bouwhistorie als de architectuurhistorie, hebben hetzelfde doel, namelijk het vergroten van kennis van onze gebouwde omgeving. Bouwhistorisch onderzoek is slechts een andere manier om dit doel te bereiken; kennis die via architectuurhistorisch onderzoek niet kan worden verkregen. Interdisciplinaire samenwerking van architectuur- en bouwhistorici is van groot belang.
Het niet overstijgen van een objectgerichte benadering van de Nederlandse bouwhistorie, die vaak als een verwijt wordt geventileerd, is veelal uit de praktijk voortgekomen en daarom noodgedwongen. Daarbij wordt een meer theoretische benadering vanuit de universiteiten soms node gemist, waardoor bouwhistorisch onderzoek zou kunnen bijdragen aan de opbouw van een wetenschappelijk apparaat voor de bestudering van cultuurhistorisch waardevolle objecten. Bouwhistorisch onderzoek wordt tegenwoordig vaak niet 'waargenomen', verdwijnt in obscure rapporten en de methodische implicaties en ontdekkingen dringen niet door tot een bredere groep van academische wetenschappers, voor wie deze gegevens eigenlijk van belang zouden kunnen zijn.
Daar men door betere kennis van een gebouw beter in staat is te weten hoe een restauratie moet worden aangepakt, zal men deze effectiever kunnen aangaan en gaat er minder bouwsubstantie (= bronnenmateriaal) verloren. In vakgebieden als monumentenzorg en wetenschappelijk onderzoek, zou een samenwerking tussen de disciplines dus de hoogste prioriteit moeten hebben. Betere coördinatie van het onderzoek, het opstellen van een onderzoeksagenda, het bepalen van lacunes in de kennis en een programmatische afstemming met de heersende zwaartepunten van het huidige architectuurhistorische onderzoek, zullen zonder twijfel tot meer *kennis* leiden. Tegenwoordig leidt veel bouwhistorisch onderzoek alleen maar tot meer *gegevens* en dat is iets wezenlijks anders. Belangrijkste voorwaarde om hier verandering in te brengen, is dat studenten in de toekomst beter worden toegerust om hun vergaarde kennis ook daadwerkelijk in de praktijk te kunnen toepassen.

Noten

1 De tekst van deze bijdrage is gebaseerd op een lezing, voorbereid voor de architectuurhistorische landdag op 12 mei 2006 aan de Rijksuniversiteit Groningen, die op het laatste moment werd afgezegd. Hierin stond de vraag centraal: "Hoe verhoudt anno 2006 de academische, universitaire beoefening van de architectuurgeschiedenis zich tot 'het veld'; in dit geval, de monumentenzorg?" Op verzoek van de redactie van het *Bulletin KNOB* is de lezing bewerkt tot onderstaand artikel.

2 In de roman – spelend in 1987 – opgevoerd als Ruurd 't Mannetje. J.J. Voskuil, *Afgang. Het Bureau* 6, Amsterdam 2000 (2de druk), 660-661.

3 Hoewel in Nederland veel oppervlakkig gebouwenonderzoek het predikaat bouwhistorisch onderzoek draagt, gaat het in feite om iets anders. In België wordt onder bouwhistorisch onderzoek ook archiefonderzoek verstaan, wat echter niet hetzelfde is.

4 Als voorbeeld noem ik hier het door de Stichting Bouwhistorie Nederland geïnitieerde en door de RDMZ ondersteunde, maar door particulieren gerealiseerde methodische handboek R. Stenvert, G. van Tussenbroek (red.), *Bouwhistorie. Opmeten en onderzoeken van oude gebouwen*. Ter perse. Zie ook G. van Tussenbroek (red.), *Bouwhistorie in Nederland. Kennis en bescherming van gebouwen*. Utrecht 2000, Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) te Zeist, VROM/ Rijksgebouwendienst (Rgd) te Den Haag, de Stichting Bouwhistorie Nederland (SBN) te Utrecht en de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek (SHBO) te Arnhem, *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek* (Den Haag 2000).

5 R. Chitam, *Measured Drawings for Architects*, London 1980; J. Cramer, *Bauforschung und Denkmalpflege*, Stuttgart 1987; G. Knopp, N. Nußbaum & U. Jacobs, *Bauforschung: Dokumentation und Auswertung. Arbeitsheft der rheinischen Denkmalpflege* 43 I, Köln 1992; G. Wangerin, *Bauaufnahme. Grundlagen. Methoden. Darstellung*, Wiesbaden 1992; J. Cramer, *Handbuch der Bauaufnahme: Aufmaß und Befund*, Stuttgart 1993; G. U. Großmann, *Ein-*

führung in die historische Bauforschung. Darmstadt 1993; P. Swallow, D. Watt & R. Ashton, *Measurement and Recording of Historic Buildings*, London 1993; J. Wood (ed.), *Buildings Archaeology: Applications in practice*, Oxford 1994; G. Eckstein, *Empfehlungen für Baudokumentationen: Bauaufnahme – Bauuntersuchung*, Stuttgart 1999; R. K. Morriss, *The Archaeology of Buildings*, Stroud 2000; U. Klein, *Bauaufnahme und Dokumentation*, Stuttgart etc. 2001; Ulrich Weferling, Katja Heine, Ulrike Wulf (Hrsg.), *Messen, Modellieren, Darstellen. Von Handaufmaß bis High Tech: Aufnahmeverfahren in der historischen Bauforschung*. Mainz 2001; K. De Jonge en K. van Balen (ed.), *Preparatory Architectural Investigation in the Restoration of Historical Buildings: Papers of the international updating course held at the Raymond Lemaire International Centre for Conservation, Leuven, May 25-June 1, 1996, published to mark the 20th anniversary of its creation*, Leuven 2002; M. Schuller, Building Archaeology. ICOMOS (International Council On Monuments and Sites VII), München 2002 en A. Wiedemann, *Handbuch Bauwerksvermessung: Geodäsie – Photogrammetrie – Laserscanning*, Basel etc. 2004.

6 Enkele uitzondingen daargelaten.

7 Slechts in Leiden is sinds 2000 een bijzondere leerstoel Bouwhistorie.

8 Om nog maar te zwijgen van de implementatie van het Verdrag van Valetta voor bovengronds-geïnteresseerden.

9 Niet langer alleen maar 's-Hertogenbosch en Utrecht, maar ook Amsterdam, Amersfoort, Delft, Groningen, Leiden en Zutphen.

10 Zie bijvoorbeeld *Monumenten en Bouwhistorie. Jaarboek Monumentenzorg 1996*. Zwolle etc. 1996; G. Bakker & T. Hoekstra (red.), *Het stenen geheugen: 25 jaar archeologie en bouwhistorie in Utrecht* (Utrecht 1997); A. Carmiggelt e.a. (ed.), *Rotterdam papers 10: A contribution to medieval and post-medieval archaeology and history of building*, Rotterdam, 1999; Hans Willems e.a. (red.), *De onderste steen boven: 25 jaar bouwhistorie in 's-Hertogenbosch*. Utrecht 2000 en H. Peterse (red.), *Verborgen verleden. Bouwhistorie in Nijmegen*. Utrecht 2004.

11 Vgl. R. Stenvert, 'Naar aanleiding van een advies', in: *Nieuwsbrief Stichting Bouwhistorie Nederland* 38/39 (2005) 29-40, m.n. p. 40.

12 Dit geldt ook voor architecten en anderen die binnen de monumentenzorg actief zijn.

13 Natuurlijk zijn er uitzonderingen op dit gebied. Zie bijvoorbeeld Thomas Coomans, '"Brabantse gotiek" of "Gotiek in Brabant"? Ontstaan van een architectuurschool, status quaestionis en onderzoeksperspectieven', in: *Bijdragen tot de geschiedenis* 86 (2003) 3-4, 241-271.

14 D.J. de Vries, 'Kijken, meten en tekenen. Het belang van bouwhistorisch onderzoek voor de monumentenzorg.' In: *In dienst van het erfgoed. Jaarboek Monumentenzorg 1997*, Zwolle etc. 1997, 287-307.

15 A. Hubel (Hrsg.), *Ausbildung und Lehre in der Denkmalpflege. Ein Handbuch*, Petersberg 2001.

16 Zo valt op dat in de publicatie van Hubel uit 2001 (zie vorige noot), onder het kopje 'Aufbaustudiengänge und Ausbildungsmöglichkeiten für Denkmalpfleger im benachbarten Ausland' Nederland geheel ontbreekt, Hubel 2001, 153-186.

17 Een van de actuele problemen binnen de Nederlandse dendrochronologie is het ontwikkelen van curves voor het dateren van naaldhout. Dergelijke curves worden echter niet door universitaire instellingen opgebouwd, maar door de stichting Ring en enkele commerciële bureaus, die voor de datering van een monster in de regel het drievoudige rekenen van wat aan buitenlandse instellingen het geval is. Het gevolg is dat dendrochronologisch onderzoek in de Nederlandse monumentenzorg het imago heeft van duur en ingewikkeld te zijn en daardoor weinig in de praktijk wordt toegepast. Lopend onderzoek van Bureau Monumenten & Archeologie Amsterdam door ondergetekende, in samenwerking met het Deutsches Archäologisches Institut te Berlijn laat zien dat er nauwelijks methodische problemen bestaan met betrekking tot de datering van naaldhout en dat de kostprijs slechts een fractie bedraagt van de meeste Nederlandse aanbieders.

18 Laat staan dat nieuwe ontwikkelingen op het gebied van C14-datering, thermoluminiscentie en computertekenen worden toegepast.

19 Ik verwijs hier slechts naar de activiteiten van de Koldewey-Gesellschaft.

20 Niet alle bijdragen zijn meegeteld, vanwege het soms afwijkende karakter. Het gaat hierbij om themanummers e.d.

21 Vgl. P. Drijver, 'Het vergeten vakmanschap van de traditionalisten'. In: *Jaarboek Cuypersgenootschap 2002/2003*. 46-50.

22 D.J. de Vries, 'Vergelijkend natuurwetenschappelijk dateringsonderzoek', *Bulletin KNOB* 99 (2000) 3, 74-84.

23 Vgl. de vele bijdragen in de recent verschenen congresbundel Malcolm Dunkeld et al. (ed.), *Proceedings of The Second International Congress on Construction History*, III dln, Cambridge 2006.